

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ім. Г. С. СКОВОРОДИ

на правах рукопису

ТРУБАВІНА Ірина Миколаївна

ВИПЕРЕДЖАЮЧІ ПІЗНАВАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІВ
ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ.

13.00.01 - теорія та історія педагогіки.

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук.

Харків-1995.

00754875 (-)

Дисертацією є рукопис

АВ 32.352

Робота виконана в Харківському державному педагогічному
університеті ім. Г. С. Сковороди

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, професор
Троцько Ганна Володимирівна.

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Бондар Володимир Іванович;

кандидат педагогічних наук, доцент
Трипольська Світлана Миколаївна.

Провідна установа - Сумський державний педагогічний інсти-
тут ім. А. С. Макаренка

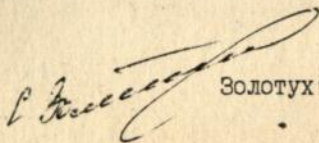
Захист дисертації відбудеться "31" травня 1995 р.
о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К. 113.24.02 у Харківському державному педагогічному університеті
ім. Г. С. Сковороди за адресою: 310168, м. Харків, вул. Блюхера, 2,
ауд. 221.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського
державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Автор дисертації: Трипольська Світлана "29" квітня 1995 р.

АН України

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Золотухіна С. Т.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність теми дослідження. Розбудова національної школи вимагає підвищення якості знань та поглиблення змісту освіти. Це спонукає педагогів до пошуку нових шляхів інтенсифікації навчального процесу та творчого переосмислення вже відомих надбань. Саме тому є актуальним питання про організацію самостійної роботи, бо вона сприяє розвитку розумових здібностей учнів, підвищенню якості знань, формуванню активності, самостійності, пізнавального інтересу, волі, характеру.

Поняття "самостійна робота" досліджувалося у дидактиці протягом тривалого періоду. На її значення та необхідність указували Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Г. С. Сковорода, А. Дистерверг, К. Д. Ушинський, М. О. Корф, Д. І. Тихомиров, М. І. Пирогов, В. О. Сухомлинський та інші видатні педагоги.

Сучасні дослідження розкривають:

- сутність самостійної роботи, її значення (В. К. Буряк, М. Г. Дайрі, М. О. Данилов, Б. П. Єсіпов, Л. В. Жарова, П. І. Підкасистий, О. Я. Савченко, Р. Б. Срода, О. В. Усова та ін.);

- види робіт та методику їх організації (В. О. Вихрущ, Б. П. Єсіпов, Л. В. Жарова, Л. П. Книш, Х. Лійметс, М. О. Лозовська, І. І. Малкін, М. І. Моро, О. А. Нільсон, І. Т. Огородников, П. І. Підкасистий, Є. С. Рабунський, Н. К. Рентюк, О. Я. Савченко та ін.);

- ефективність самостійної роботи у порівнянні з викладанням знань учителем (Л. В. Ісаєва, І. Т. Огородников, І. С. Попов).

Питання самостійної роботи молодших школярів висвітлюються в працях О. Т. Бочковської, І. Л. Гаркунової, К. Т. Голенкіної, Т. К. Жикалкиної, М. Г. Казанського, Н. С. Коваль, Р. Г. Лем-

берг, М. М. Мількаманович, М. І. Моро, Т. С. Назарової, О. Я. Савченко, Л. Г. Трейтяк тощо. Ці дослідження виявляють особливості її організації у початковій школі.

Аналіз названих джерел та вивчення практики шкіл дозволяють зробити висновок про недостатню розробленість питань технології організації самостійної роботи молодших школярів: так, ще не знайшла свого теоретичного обґрунтування проблема використання випереджаючих пізнавальних завдань для організації самостійної роботи у початковій школі. Ці завдання застосовувалися у практичній діяльності лише окремими вчителями (6,1% з 521 опитаного вчителя початкових класів), хоча проведені С. В. Калініною, А. Ф. Кузнецовою, М. Е. Пісоцькою, О. М. Піхотою дослідження у середній школі довели, що використання таких завдань у навчальному процесі сприяє формуванню в учнів пізнавальної самостійності, готовності до самоосвіти, позитивної мотивації до навчання, підвищення рівня знань, загальнонавчальних умінь. С. М. Лисенкова відзначає, що використання завдань, спрямованих на випередження програми, приводить до поліпшення якості знань, формування інтересу до навчання, сприяє запобіганню та ліквідації прогалин у знаннях молодших школярів. Недослідженість проблеми використання випереджаючих пізнавальних завдань у початковій школі й зумовила вибір теми нашого дослідження "Випереджаючі пізнавальні завдання як засіб організації самостійної роботи молодших школярів у процесі навчання".

Об'єкт дослідження - організація самостійної роботи молодших школярів. Предмет - використання випереджаючих пізнавальних завдань для організації самостійної роботи молодших школярів у процесі навчання.

Мета дослідження - визначити сутність випереджаючих

завдань, способи їх використання для організації самостійної роботи молодших школярів, виявити умови успішної організації самостійної роботи молодших школярів по виконанню випереджаючих пізнавальних завдань.

У ході дослідження була висунута наукова гіпотеза: якщо при організації самостійної роботи молодших школярів по виконанню випереджаючих пізнавальних завдань використовувати способи, які дозволяють враховувати часові терміни виконання завдань, форми робіт, реальні навчальні можливості учнів, то це буде сприяти підвищенню якості знань, формуванню загальнонавчальних умінь, пізнавального інтересу, самостійності учнів.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень з питань випереджаючої діяльності й на цій основі обґрунтувати можливість використання випереджаючих завдань для організації самостійної роботи молодших школярів.

2. Науково обґрунтувати та експериментально перевірити способи використання випереджаючих пізнавальних завдань для організації самостійної роботи молодших школярів.

3. Виявити умови успішної організації самостійної роботи молодших школярів по виконанню випереджаючих пізнавальних завдань.

4. Розробити методичні рекомендації для вчителів початкових класів по використанню випереджаючих пізнавальних завдань у процесі навчання.

Теоретичною основою дослідження є положення про пізнання як процес цілеспрямованого відображення об'єктивного світу у свідомості людей; функціональну систему як основу взаємодії організму з навколишньою дійсністю, що здійснюєть-

ся завдяки існуванню випереджаючого відображення та акценту ру дії, перспективу як "завтрашню радість", яка спонукає до діяльності.

У відповідності до завдань дослідження використовувався комплекс різноманітних теоретичних та практичних методів: теоретичний аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури, анкетування вчителів з проблеми дослідження дозволили обґрунтувати сутність випереджаючих пізнавальних завдань та можливість їх використання для організації самостійної роботи молодших школярів; педагогічний експеримент, соціометрія, анкетування, бесіди, діагностичні роботи учнів дозволили підтвердити висунуту гіпотезу й виявити ефективність різних способів використання випереджаючих завдань у початковій школі, умови успішної організації їх виконання.

Наукова новизна та теоретична значущість роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні сутності випереджаючих завдань і визначенні можливості їх використання для організації самостійної роботи молодших школярів. На основі експериментальної роботи виявлено оптимальні способи використання випереджаючих завдань для організації самостійної роботи та їх залежність від часових термінів завдань, форм робіт, реальних навчальних можливостей учнів; визначено умови успішної організації самостійних робіт молодших школярів по виконанню випереджаючих пізнавальних завдань.

Практична значущість роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у процесі навчання молодших школярів для організації самостійної роботи з метою підвищення ефективності цього процесу, у підготовці вчителів.

Особистим внеском дисертанта є визначення напрямків ор-

ганізації експериментальної роботи по використанню випереджаючих завдань і виявлення ефективності різних способів використання цих завдань, розробка значної кількості завдань з різних предметів.

Достовірність результатів дослідження забезпечується адекватністю методів і мети та завдань дослідження, його тривалістю, відбором значної кількості показників ефективності роботи, великим числом підослідних, особистою участю автора у проведенні експерименту.

Апробація результатів. Дослідження проводилося в 1992 до 1994 року на базі середніх шкіл N 35 та N 12 м. Харкова. В експерименті брали участь 204 учні початкових класів. Проведено анкетування 521 вчителя початкових класів, 174 батьків молодших школярів. Матеріали дослідження доповідалися та обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських, міжгалузевих науково-практичних конференціях (Горлівка-1994, Кіровоград-1992, 1993, Полтава-1993, Тернопіль-1993, Умань-1993, Харків-1992, 1994), на засіданнях сектора педагогіки Харківського державного педагогічного університету, методичних об'єднань учителів початкових класів Червонозаводського району м. Харкова, СШ N 35 м. Харкова.

На захист виносяться такі положення:

1. Випереджаючі пізнавальні завдання як завдання, що спрямовані на повне або часткове самостійне оволодіння учнями матеріалом до його вивчення за програмою, а також на підготовку до його засвоєння на уроці, можуть бути використаними для організації самостійної роботи учнів школи як II-III, так і I ступеня.

2. Способами використання випереджаючих пізнавальних завдань у початковій школі є їх застосування для організації

різних за формою самостійних робіт (фронтальних, індивідуальних) та різних за термінами виконання робіт (короткочасних, середньої тривалості, довгочасних).

3. Умовами успішної організації самостійної роботи учнів початкових класів по виконанню випереджаючих завдань є загальні умови (спільні для всіх видів робіт) та спеціальні умови (для окремих видів робіт).

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається з вступу, двох розділів, бібліографії, додатків. У вступі обґрунтовується актуальність теми, формулюються об'єкт, мета, гіпотеза, завдання дослідження, його теоретична основа, методи, теоретична та практична значущість, достовірність та основні положення, які виносяться на захист, розкривається особистий внесок дисертанта.

У першому розділі "Теорія та практика організації самостійної роботи молодших школярів" розглянуто різні підходи до розуміння самостійної роботи, наведено результати вивчення практики шкіл про стан її організації у початкових класах, розкрито значення пізнавальних завдань як засобу організації самостійної роботи молодших школярів, сутність випереджаючих завдань.

У дослідженні самостійна робота визначається як "робота, яка виконується при відсутності безпосередньої участі вчителя, при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої мети, виявляючи свої зусилля та виражаючи в тій чи іншій формі результати своїх розумових чи фізичних дій" (Б. П. Есіпов. Самостоятельная работа учащихся на уроках. - М.: Учпедгиз, МП РСФСР, 1961. - С. 15). Аналіз джерел приводить до вис-

новку, що найсуттєвіші ознаки самостійної роботи в середній та початковій школах є однаковими, але вікові особливості молодших школярів зумовлюють додаткові вимоги до організації різних видів самостійної роботи (репродуктивних, частково-пошукових, творчих; фронтальних, групових, індивідуальних; предметних, перцептивних, символічних тощо).

Аналіз педагогічних джерел привів до висновку, що засобами організації самостійної роботи учнів є пізнавальні завдання, які визначаються як завдання, що приводять до набуття учнями нових знань про об'єкт, спосіб дій або засіб діяльності, спрямованої на удосконалення знань. Завдання є "ядром" самостійної роботи, однією з її головних ознак, яка визначає її вид. Вони залучають учнів до роботи, дозволяють планувати систему самостійних робіт та керувати їх виконанням. Використання пізнавальних завдань для організації самостійної роботи молодших школярів вимагає наявності у завданнях вказівок на джерела інформації, елементів цікавості та самоперевірки, невеликого обсягу, точності та стислості мови, відсутності завдань, які вимагають механічного списування, зайвої технічної роботи, чергування проблемних та навчально-тренувальних завдань, постановки завдань у тій послідовності, в якій їх треба виконувати.

Одним з видів пізнавальних завдань є випереджаючі. Це завдання, які спрямовані на повне або часткове самостійне оволодіння учнями матеріалом до його вивчення за програмою, а також на підготовку до його засвоєння на уроці. Доцільність застосування випереджаючих завдань у початковій школі диктується необхідністю привчання молодших школярів до самостійної роботи, випереджаючої діяльності; формування позитивної мотивації до навчання; максимального використання реальних

навчальних можливостей учнів.

Аналіз психолого-педагогічних джерел приводить до висновку, що у початковій школі можливе використання таких видів випереджаючих завдань: а) за часом виконання: короткочасних, середньої тривалості, довгочасних; б) за обсягом: спрямованих на вивчення окремого питання теми (дрібних) та вивчення кількох взаємопов'язаних питань або невеликої теми (середніх); в) за характером навчально-пізнавальної діяльності школярів: репродуктивних, частково-пошукових, творчих. Такі завдання застосовуються на різних етапах засвоєння, а їх виконання може бути пов'язаним з 1) читанням статті підручника чи її частини, висновку, нескладних оповідань, легких статей науково-популярного характеру, які відбивають спостереження та переживання учнів; 2) спостереженнями за явищами природи та суспільного життя, практичною роботою; 3) складанням власних завдань, пошуком навчального матеріалу до уроку тощо. За даними анкетування вчителів, основними джерелами для виконання молодшими школярами випереджаючих завдань є підручник, практична робота, спостереження. Випереджаючі завдання виконуються учнями початкових класів у фронтальних та індивідуальних роботах, а їх результати подаються ними у формі відповідей на питання, виконаних вправ, творів, малюнків, повідомлень.

Організація виконання випереджаючих завдань передбачає: а) формування позитивної мотивації до виконання завдань через використання методів стимулювання діяльності (спеціальна обробка матеріалу, створення ситуацій успіху, проблемних ситуацій, показ перспективи, значення завдання, контроль за виконанням завдань); б) актуалізацію опорних знань шляхом виконання учнями підготовчих вправ; повторення матеріалу за

підручником, у бесіді; слухання розповіді вчителя; в) інструктаж до виконання випереджаючих завдань; г) надання опосередкованої допомоги у роботі шляхом застосування планів, пам'яток, карток-підказок, карток з опорним текстом з пропущеними словами; д) контроль, аналіз та оцінку всіх виконаних робіт з наступним включенням результатів в урок.

Таким чином, у першому розділі дослідження розроблені основні теоретичні положення, на які спирався експеримент.

У другому розділі дисертації "Експериментальна перевірка способів використання випереджаючих завдань для організації самостійної роботи молодших школярів" розкрито методику організації та проведення експерименту, який було здійснено з метою перевірки висунутої гіпотези. Основним його завданням було виявлення ефективності різних способів використання випереджаючих завдань для організації самостійної роботи у початковій школі та умов успішної організації таких робіт. У експерименті брали участь 146 другокласників п'яти експериментальних класів СШ №35 м. Харкова. Контрольну групу склали 58 учнів других класів СШ №12 м. Харкова. Показниками ефективності самостійних робіт були: якість знань (повнота, глибина), загальнонавчальні вміння (планувати, самоконтроль, виділяти головне, порівнювати), пізнавальний інтерес, самостійність учнів. Констатуючий експеримент було проведено з метою одержання цих даних шляхом використання діагностичних робіт, анкетування, спостережень, бесід, вивчення шкільної документації. У процесі формуючого експерименту проводилася перевірка ефективності різних способів використання випереджаючих пізнавальних завдань для організації самостійної роботи молодших школярів. Першим способом було застосування випереджаючих завдань для організації різних за формою робіт

(фронтальних та індивідуальних). Кожна з форм робіт має свої позитивні та негативні якості, що дозволили сформулювати мікрогіпотезу: ефективність виконання молодшими школярами випереджаючих завдань залежить від адекватності форми самостійної роботи і мети, виду, змісту випереджаючого завдання.

Для її перевірки протягом навчального року організовувалися різні за формою самостійні роботи по виконанню короточасних, дрібних за обсягом випереджаючих завдань. Фронтальні роботи вимагали використання доступних усім учням джерел знань (підручника, практичної роботи, спостережень). Такі роботи організовувались для: 1) привчання учнів до самостійного вивчення нового матеріалу за підручником; 2) засвоєння учнями нового матеріалу на основі самостійно здобутих даних.

Для розв'язання першої задачі учням пропонувалися завдання на:

1) самостійне здобування знань, а саме: на виділення алгоритму дій, формулювання висновку, правила за готовим зразком у підручнику; читання тексту з наступними відповідями на питання, виконанням вправ; конкретизацію вивченого; знайомство з таблицями й складання нових за зразком, питаннями для порівняння з вивченим раніше, узагальнення даних;

2) формування загальнонавчальних умінь, а саме: для формування вміння порівнювати: завдання на алгоритмізовану аналогію, неповне порівняння (терміни О. Я. Савченко); вміння виділяти головне - завдання на читання тексту з наступним визначенням його теми, головної думки, основних подій, героїв, складанням характеристик діючих осіб за питаннями, словесним та звичайним малюванням; на класифікацію фактів, явищ тощо; з метою формування в учнів умінь планувати свої дії організовувалося виконання завдань на визначення порядку дій

за аналогією до розв'язаного, складання переказу за готовим планом, складання плану прочитаного та ін.; засвоєнню вміння самоконтролю сприяли завдання з елементами самоперевірки.

З метою організації засвоєння нового матеріалу на основі самостійно здобутих даних пропонувалися завдання на самостійні спостереження за питаннями, даними вчителем, практичну роботу на виміри, добір фактичного матеріалу.

Організація фронтальних робіт вимагала диференційованого підходу. Актуалізація при прогалинах у знаннях вимагала повторення теоретичного матеріалу, при прогалинах у вміннях їх відпрацювання на підготовчих вправах. Інструктаж здійснювався у різних варіантах: спочатку вчитель пояснював мету роботи й разом з учнями намічав план виконання завдань, який потім повторювався слабкими учнями під контролем учителя та сильних учнів. Опосередкована допомога надавалася вчителем через використання карток - підказок, карток у вигляді опорного тексту з пропущеними словами, пам'яток. Контроль за виконанням завдань здійснював учитель або залучав до цього учнів, використовував взаємоперевірку. Результати фронтальних робіт учнів по виконанню випереджаючих завдань дозволяли організовувати на уроці конкурси читачів, огляди малюнків, вікторини, ігри-змагання, твори, бесіди, самостійні роботи, інсценізації.

Індивідуальні самостійні роботи по виконанню випереджаючих завдань організовувалися у двох напрямках: 1) з учнями, які мають високий та середній рівні пізнавальної самостійності з метою поглиблення та поширення знань, розвитку творчих засад школярів та 2) з учнями, які перебувають на низькому рівні самостійності з метою запобігання та ліквідації прогалин у знаннях, уміннях, розвитку мислення.

Учням, які мали високий та середній рівні самостійності, пропонувалися завдання на самостійне ознайомлення з новим матеріалом за підручником, збір додаткового матеріалу в галузі, яка цікавить учня для наступного доповнення фактами пояснюваного вчителем та навчального тексту, виконання вправ різними способами, пошук нетрадиційних та складання своїх завдань, на узагальнення матеріалу: складання характеристик, таблиць за питаннями, стислий переказ, написання творів та ін., на повне порівняння, алгоритмізовану та евристичну аналогію, класифікацію з наступним формулюванням висновку, на пошук нової орфограми, складання своєї кінцівки твору, плану, стислого запису умови задачі нового виду, аргументацію. Інструктаж до таких завдань був загальним, з поясненням лише найсуттєвіших моментів, опосередкована допомога надавалася через загальні плани, пам'ятки, вказівки на літературу.

Самостійні роботи учнів, які мали низький рівень самостійності, організувалися для:

а) ліквідації й запобігання прогалів у знаннях - їм пропонувалися завдання на читання тексту або його частини з наступними відповідями на питання, виконанням вправ, переказом за планом, на конкретизацію матеріалу та ін.;

б) ліквідації недоліків у загальнонавчальних уміннях - організовувалося виконання випереджаючих завдань на неповне порівняння (для формування вміння порівнювати); на читання нового тексту з наступними відповідями на питання, визначенням теми, головної думки, ілюструванням, добором назви до ілюстрацій, цитат для відповідей (для формування вміння виділяти головне); завдання на визначення послідовності дій у розв'язаних завданнях, переказ (для формування вміння планувати свої дії); формуванню самоконтролю сприяли завдання, з

елементами самоперевірки, на застосування вивченого матеріалу.

Індивідуальні самостійні роботи учнів із низьким рівнем самостійності вимагали детального інструктажу, опосередкованої допомоги у вигляді опорного тексту з пропущеними словами, переліку питань, які визначають послідовність дій. Результати виконання випереджаючих завдань у процесі індивідуальної самостійної роботи надавали можливість учителю створювати проблемні ситуації, організовувати ігри "Я - учитель", "Я - екскурсовод", емоційне сприйняття нового шляхом залучення виконаних малюнків, творів, виразного читання.

Результати експерименту (див. таблицю) свідчать, що фронтальні та індивідуальні роботи по виконанню випереджаючих завдань мають різну ефективність. Фронтальні роботи сприяли кращому формуванню широких пізнавальних мотивів, пізнавального інтересу та самостійності на середньому рівні, збільшенню позитивних, сталих позитивних виборів, позитивних соціологічних "зірок", зменшенню кількості "відкинутих" учнів у класі. Індивідуальні роботи привели до більшого підвищення повноти знань на творчому рівні та глибини знань на всіх рівнях, кращого формування загальнонавчальних умінь, інтересу до творчої діяльності, мотивів самоосвіти, пізнавального інтересу на високому та вищому за середній рівнях, пізнавальної самостійності на високому рівні, більш адекватної самооцінки в учнів, зменшенню кількості негативних соціологічних "зірок", учнів, які не зробили негативний вибір. Однаковою мірою різні форми робіт сприяли підвищенню повноти знань на репродуктивному та частково-пошуковому рівнях, кількості взаємних виборів. Поєднання обох форм ро-

біт по виконанню завдань дало значно кращі результати, ніж кожна форма окремо. Таким чином, висунута мікрогіпотеза цілком підтвердилася.

Другим способом використання випереджаючих завдань було їх застосування для організації різних за термінами виконання самостійних робіт (короткочасних, середньої тривалості, довгочасних, розрахованих відповідно на 1-2 дні, до 2 тижнів, до 2 місяців). Кожен з цих видів робіт має свої переваги, але у початковій школі роботи середньої тривалості та довгочасні майже не використовувалися, бо вікові особливості молодших школярів утруднюють їх виконання. Це привело до висунення другої мікрогіпотези: ефективність самостійних робіт по виконанню випереджаючих завдань, які організуються з урахуванням реальних навчальних можливостей учнів, залежить від часових термінів завдань.

Для її перевірки протягом року учні виконували такі завдання у процесі індивідуальної та фронтальної роботи. Короткочасні завдання були дрібними за обсягом, методика організації їх виконання описана раніше. Довгочасні завдання та середні за тривалістю були за обсягом переважно середніми. Експеримент довів, що одноразова поетапна організація таких робіт приводить до успішного їх виконання лише учнями з високим рівнем самостійності (1-3 учні в класі), інші не виконували завдання внаслідок забування, нецікавості тривалої роботи, або виконували погано. Тому такі завдання ми поділяли на ряд невеликих взаємопов'язаних завдань і здійснювали поетапну організацію виконання кожного з них. Тобто їх виконання здійснювалося як досягнення "стратегічної" мети, розв'язання "перспективної" задачі. Роботи по виконанню довгочасних та середніх за тривалістю завдань організовувалися

з метою: 1)самостійного збору матеріалу для організації його засвоєння на уроці, 2)поширення та поглиблення знань учнів, які виявляють інтерес до якоїсь галузі знань і мають високий та середній рівні самостійності, 3)запобігання та ліквідації прогалин у знаннях, уміннях учнів з низьким рівнем самостійності; 4)привчання учнів до самостійного вивчення матеріалу за підручником.

Для реалізації першої мети учням пропонувалися завдання на пошук фактів, віршів, ілюстрацій, прислів'їв для конкретизації матеріалу, який буде вивчатися, створення емоційного настрою для його сприйняття, написання творів, проведення вікторин, конкурсів, доповнення пояснюваного вчителем. Для реалізації другої мети - завдання в основному для індивідуальної роботи на узагальнення вивченого, прочитаної довідкової літератури, перенесення знань у нову ситуацію, підготовку повідомлень про хід та результати тривалих спостережень. Для реалізації третьої мети - завдання на складання узагальнюючих таблиць за питаннями, аналогією, запам'ятовування результатів таблиці множення, словникових слів з певною орфограмою, читання великих за обсягом творів. Щоб привчити учнів до самостійного вивчення нового за підручником, пропонувалися завдання, аналогічні короткочасним, які застосовувалися з цією ж метою.

Результати експерименту (див.таблицю) свідчать, що виконання короткочасних завдань є більш ефективним щодо підвищення повноти знань на всіх рівнях, формування вмій планувати свої дії та порівнювати на високому рівні, навчально-пізнавальних мотивів, пізнавального інтересу, збільшення кількості позитивних, сталих позитивних, взаємних виборів, позитивних "зірок", учнів, які не зробили негативний вибір,

Таблиця

Результати використання випереджаючих завдань (приріст, у %)

Показники ефективності використання випереджаючих завдань, їх рівні	Способи використання завдань, класи, кількість учнів					контроль-на група (58)
	Ф+І, К	І, К	Ф, К	Ф+І, С	Ф+І, Д	
	Е ₁ (36)	Е ₂ (33)	Е ₃ (25)	Е ₄ (27)	Е ₅ (25)	
1. Якості знань.						
а) повнота:						
репродуктивний	+39,75	+26,3	+26	+27,25	+12	-7,75
частково-пошуковий	+16,65	+13,6	+12	+12,95	+8	—
творчий	+5,5	+9,1	+4	+3,7	+2	—
б)глибина:						
репродуктивний	+23,65	+25,75	+20	+25,95	+12	-2,6
частково-пошуковий	+9,8	+12,15	+4	+11,1	+4	-0,9
творчий	+6,95	+10,65	+4	+7,45	+4	-1,7
2. Загальнонавчальні вміння.						
а) планувати :						
високий	+25	+12,1	+12	+14,8	+16	+3,5
середній	+22,2	+24,3	+20	+22,3	+28	+10,4
низький	-22,2	-24,3	-20	-22,3	-28	-10,4
б) самоконтроль:						
високий	+22,2	+12,1	+12	+11,1	+12	+3,5
середній	+25	+30,3	+20	+33,3	+36	+5,2
низький	-25	-30,3	-20	-33,3	-36	-5,2
а) порівнювати:						
високий	+13,9	+15,1	+12	+11,1	+12	+3,5
середній	+33,3	+30,3	+20	+33,3	+36	+5,2
низький	-33,3	-30,3	-20	-33,3	-36	-5,2
б) виділення головного:						
високий	+8,4	+7,1	+4	+11,1	+12	—
середній	+16,6	+24,2	+20	+33,3	+34	+1,7
низький	-25	-24,2	-20	-33,3	-34	-1,7

Продовження

Таблиця

Показники ефективності використання випереджаючих завдань, їх рівні	Способи використання завдань, клас, кількість учнів					контрольна група (58)
	Ф+І, К	І, К	Ф, К	Ф+І, С	Ф+І, Д	
	Е ₁ (36)	Е ₂ (33)	Е ₃ (25)	Е ₄ (27)	Е ₅ (25)	
4. Пізнавальний інтерес:						
високий	+2,8	+3	—	—	—	—
вищий за середній	+8,4	+8,2	—	+3,7	+4	—
середній	+30,6	+33,4	+44	+26	+24	+3,5
низький	-30,6	-33,4	-44	-26	-24	-3,5
5. Пізнавальна самостійність:						
високий	+5,5	+6	+4	+7,4	+8	—
середній	+22,5	+21,2	+24	+25,9	+32	—
низький	-22,5	-21,2	-24	-25,9	-32	—

Примітка: різні способи використання випереджаючих завдань позначено: Ф — фронтально, І — індивідуально, Ф+І — фронтально та індивідуально, К — короточасні завдання, С — завдання середньої тривалості, Д — довгочасні завдання.

зменшення кількості "відкинутих" учнів, негативних "зірок". Самостійні роботи по виконанню завдань середньої тривалості сприяли підвищенню глибини знань на всіх рівнях, інтересу до частково-пошукової діяльності, мотивів самоосвіти; а по виконанню довгочасних завдань - формуванню загальнонавчальних умінь на середньому рівні, широких пізнавальних мотивів, інтересу до творчої діяльності, пізнавальної самостійності на середньому рівні. Завдання короточасні та середньої тривалості однаковою мірою й більше, ніж довгочасні випереджаючі завдання, сприяли формуванню самоконтролю на середньому рівні, а середньої тривалості та довгочасні - однаковою мірою й краще, ніж довгочасні - умінь самоконтролю та виділяти го-

ловне на високому рівні, інтересу до частково-пошукової діяльності, більш адекватної самооцінки, пізнавальної самостійності на високому рівні.

Таким чином, підтвердилася й друга висунута мікрогіпотеза: ефективність самостійних робіт по виконанню випереджаючих завдань молодшими школярами залежить від часових термінів завдань, урахування реальних навчальних можливостей учнів.

У ході експерименту було виявлено загальні та спеціальні умови успішної організації самостійних робіт по виконанню випереджаючих пізнавальних завдань. До загальних умов, тобто спільних для всіх видів робіт, належать: а) підготовленість учителя до роботи (знання про сутність та значення випереджаючих завдань, способи їх використання та їх ефективність), б) проведення діагностичних робіт, опитувань, спостережень з метою визначення реальних навчальних можливостей учнів для подальшого врахування їх при організації робіт, в) поетапна організація виконання завдань, г) охоплення роботою всіх учнів, д) застосування позитивних та негативних оцінок результатів самостійної роботи. До спеціальних умов, характерних для окремих видів робіт, належать: а) при фронтальній роботі - врахування реальних навчальних можливостей учнів класу в цілому при постановці завдання, доступність джерел, диференціація на етапах організації, б) при індивідуальній роботі - врахування можливостей кожного учня при постановці завдання та на етапах організації, в) при виконанні короточасних завдань - використання дрібних завдань, г) при виконанні довгочасних завдань та завдань середньої тривалості - врахування специфіки предмету, побудови програми, вікових особливостей учнів, що вимагає застосування дрібних та середніх за

обсягом завдань, зумовлюють поділ завдання на ряд взаємопов'язаних проміжних завдань та поетапну організацію виконання кожного з них.

У висновках викладено основні результати дослідження. Проведені теоретичний аналіз проблеми використання випереджаючих пізнавальних завдань для організації самостійної роботи молодших школярів та педагогічний експеримент підтвердили висунуту гіпотезу й дозволили зробити такі висновки:

1. Випереджаючі пізнавальні завдання як завдання, які спрямовані на повне або часткове самостійне оволодіння учнями матеріалом до його вивчення за програмою, а також на підготовку до його засвоєння на уроці, сприяють підвищенню якості знань молодших школярів, формуванню в них загальнонавчальних умінь, пізнавального інтересу, самостійності, якщо вони використовуються такими способами, що враховують часові терміни завдань, форми робіт, реальні навчальні можливості учнів.

2. Ефективність самостійних робіт по виконанню випереджаючих пізнавальних завдань визначається способами використання завдань, тобто їх застосуванням для організації різних за формою та термінами виконання робіт, які мають конкретний вплив на показники навчання.

2.1. Фронтальні роботи є найбільш доцільними щодо формування широких пізнавальних мотивів, збільшення числа позитивних, сталих позитивних виборів, позитивних соціологічних "зірок" у класі, зменшення кількості "відкинутих" учнів. Індивідуальні більш ефективні стосовно підвищення якості знань, формування загальнонавчальних умінь, мотивів самоосвіти, пізнавального інтересу, самостійності учнів, інтересу до творчої діяльності, більш адекватної самооцінки; вони

сприяють більшою мірою, ніж фронтальні, зменшенню кількості негативних соціологічних "зірок", учнів, які не зробили негативний вибір.

2.2. Самостійні роботи по виконанню короточасних випереджаючих пізнавальних завдань приводять до кращих результатів щодо повноти знань, формування загальнонавчальних умінь, навчально-пізнавальних мотивів, пізнавального інтересу, збільшення кількості позитивних, сталих позитивних, взаємних виборів, позитивних соціологічних "зірок" у класі, учнів, які не зробили негативний вибір, зменшення числа "відкинутих" учнів, негативних "зірок". Виконання завдань середньої тривалості найкраще сприяє підвищенню глибини знань, формуванню мотивів самоосвіти, інтересу до частково-пошукової діяльності, а виконання довгочасних випереджаючих завдань - формуванню широких пізнавальних мотивів, інтересу до творчої діяльності.

3. Ефективність самостійної роботи по виконанню випереджаючих пізнавальних завдань залежить від дотримання конкретних умов, виявлених у ході експерименту: загальних (спільних для всіх видів робіт) та спеціальних (для окремих видів робіт).

Проведене дослідження повністю не висчерпує проблему використання випереджаючих пізнавальних завдань у початковій школі, розробки вимагають питання наступності їх використання, специфіки їх застосування на матеріалі різних навчальних предметів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Використання випереджаючих пізнавальних завдань з метою організації самостійної роботи молодших школярів у процесі навчання //Методичні матеріали для вчителів початкових класів та студентів педагогічних закладів. - Харків: ХДПУ, -1994. -52 с. (у співавторстві).

2. Самостійна робота школярів як шлях підвищення якості навчання //Шляхи підвищення ефективності навчально-виховного процесу в школі та педагогічному вузі: Зб. наук. праць. -Ч.1. -Харків: ХДПУ, -1994. -С.60-68 (у співавторстві).

3. Г. С. Сковорода про формування творчої особистості //Тези доповідей Республіканської наукової конференції "Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г. С. Сковороди". -Харків: ХДПУ, -1992. -С.77-78 (у співавторстві).

4. К вопросу о формировании познавательной самостоятельности //Тезисы докладов I Межотраслевой научно-практической конференции "Современные проблемы профессиональной подготовки высококвалифицированных рабочих кадров". - Кировоград, -1992. -С.42-43.

5. Випереджуючі пізнавальні завдання як засіб організації самостійної роботи молодших школярів // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Розбудова національної початкової школи". -Полтава, -1993. -С.42-44 (у співавторстві).

6. Випереджуючі пізнавальні завдання як засіб формування творчих якостей майбутнього вчителя //Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції "Формування творчої особистості вчителя для оновлюваної національної школи". -Ч.1. - Умань, -1993. -С.92-93 (у співавторстві).

7. Перспектива як засіб організації самостійної роботи

учнів //Тези Міжнародної науково-практичної конференції "Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського і розбудова національної освіти". - Кіровоград, -1993. -Ч 2. -С.195-197 (у співавторстві).

8. Про способи організації самостійної роботи в початкових класах //Тези доповідей Міжнародної наукової конференції "Альтернативні ідеї, підходи і технології навчання та освіти". -Ч 1. - Тернопіль, -1993. -С.162-164 (у співавторстві).

9. З питань організації домашньої роботи учнів //Тезиси докладов и сообщений Международной научно-практической конференции "Гуманистические основы педагогической концепции Н. К. Крупской и современность". - Горловка: ГПШИЯ, -1994. -С.262-264 (у співавторстві).

10. Шляхи формування та корекції поведінки учнівської молоді у процесі навчання //Доповіді Міжнародної науково-практичної конференції "Девіантна поведінка неповнолітніх і молоді: можливості впливу". - Харків, -1994. -С.59-70 (у співавторстві).

11. Самостійна робота як проблема дидактики XVIII-XIX ст. //Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди. -Харків, -1994. -С.73-74.

Трубавина Ирина Николаевна: "Опережающие познавательные задания как средство организации самостоятельной работы младших школьников в процессе обучения". Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, Харьковский государственный педагогический университет им. Г. С. Сковороды, Харьков, 1995 г.

Исследуются вопросы использования опережающих познавательных заданий для организации самостоятельной работы младших школьников. Теоретически обоснованы и экспериментально проверены различные способы использования опережающих заданий в начальной школе, выявлены условия успешного их применения на практике. Установлено, что на эффективность их использования влияет форма работы, время выполнения заданий, общие и специальные условия успешной организации самостоятельных работ. Результаты исследования отражены в 11 публикациях.

Trubavina Irina Nikolaevna "Preliminary cognitive tasks as a means of organisation of independent work of junior pupils in the teaching process". Dissertation for scientific degree of candidate in Pedagogics, specialisation 13.00.01 - theory and history of pedagogics. Kharkiv State Pedagogical University named after G.S. Skovoroda, Kharkiv, 1995.

The problem of usage of preliminary cognitive tasks for organisation of independent work of junior pupils are investigated. Different ways of using preliminary cognitive tasks in primary schools are theoretically based and checked in practice. It is determined that the effectiveness of their usage depends on the type of work, the time given for

fulfilment of tasks and general and special conditions that has influence on successful organisation of independent works. The results of the researches are reflected in 11 articles.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: перспектива, самостійна робота, випереджаючі пізнавальні завдання, способи використання випереджаючих пізнавальних завдань: для організації самостійних робіт, різних за формою та термінами виконання.

Підписано до друку 28.04.1995 р. Формат 60x84

I/16. Папір типографський. Друк офсетний.

Ум.-друк.арк. I. Тираж 100 пр. Замовл. I/360-95

448872

AB 32.352

AB 32.352